

NEVERBÁLNE PROSTRIEDKY KOMUNIKÁCIE NEPOČUJÚCICH A ICH ŠPECIFIKÁ NON-VERBAL COMMUNICATION OF THE DEAF – ITS MEANS AND SPECIFICS

Marika Arvensisová

Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB

2.1.33 všeobecná jazykoveda, 1. rok štúdia, denná forma štúdia

marika.arvensisova@studenti.umb.sk

Školiteľ: **prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc. (Vladimir.Patras@umb.sk)**

Kľúčové slová

komunikácia, Nepočujúci, posunkový jazyk, neverbálne prostriedky

Key words

communication, Deaf, sign language, non-verbal means

Aj keď je posunkový jazyk dorozumievacím prostriedkom Nepočujúcich od 17. storočia, vo svete je predmetom analytickejšieho výskumu od sedemdesiatych rokov minulého storočia. Ako plnohodnotný komunikačný systém zaujal i nás. Prvým podnetom pre našu pozornosť sa stal bezprostredný kontakt s osobou so sluchovým hendikepom. Záujem vzrástol po naštudovaní si základných informácií o slovenskom posunkovom jazyku. Nadobudnutie určitých vedomostí v tejto oblasti a pravidelné stýkanie sa s nepočujúcimi nás podnietili k otvoreniu ďalších dverí do sveta komunity Nepočujúcich.

Našu pozornosť venujeme prelingválne nepočujúcim osobám (vrodená hluchota alebo strata sluchu v ranom detstve), ktoré ovládajú posunkový jazyk ako hlavný prostriedok dorozumievania sa a patria do komunity Nepočujúcich. (1) V texte predstavujeme funkciu a charakter neverbálnych prostriedkov v priestore posunkovej komunikácie. Materiál v ňom obsiahnutý je súčasťou podkapitoly našej diplomovej práce s názvom *Štylistické črty a charakteristiky (slovenského) posunkového jazyka* (Banská Bystrica, 2013).

Neverbálnej komunikácii (reči tela) sa v súčasnej dobe venuje mnoho autorov. Jana Klincková sa vo svojej publikácii venovanej neverbálnej komunikácii (2011) domnieva, že reč tela možno v komunikácii využiť ako funkčného spojenca. Stotožňujeme sa s jej tvrdením, že „dobře formulovaný komunikačný zámer, jasné ciele a primeraná úroveň jazykovej i komunikačnej kompetencie spolupracujúc s presvedčivou rečou tela sú predpokladom, aby komunikácia bola úspešná“ (Klincková, 2011, s. 5 – 6). Ak všeobecne platí predchádzajúca výpoveď, tak platí aj to, že v situáciách informačne a emocionálne náročných neverbálne signály veľmi často supľujú, čiže precizujú, význam slova, čím sa mnoho prezrádza o momentálnej psychosomatickej dispozícii komunikujúcich.

R. Vojtechovský (2008b) konštatuje, že mnohí, nielen laici, i dnes tvrdia, že slovenský posunkový jazyk je neverbálny. Súhlasíme s jeho vyjadrením, že každý posunkový jazyk sa od hovoreného jazyka odlišuje na prvý pohľad typom komunikačného kanála, čiže v prijímaní a v spôsoboch vyjadrovania (Vojtechovský, 2008b, s. 24 – 25). Komunikácia Nepočujúcich sa odohráva primárne vo vizuálno-motorickom kanáli a komunikácia počujúcich osôb sa odohráva v audio-orálnom kanáli. Posunkový jazyk je vizuálno-motorický jazyk, ktorý počujúci laici vnímajú ako súčasť neverbálnej komunikácie. Ako verbálny a nonvokálny jazyk má svoje paralingvistické prostriedky (nemanuálne prostriedky).

Neverbálna komunikácia je komunikácia bez slov a je prirodzenou súčasťou verbálnej komunikácie. Neverbálna komunikácia plní niekoľko dôležitých poslani v rozličných situáciách, pričom explicitne nazeráme na niekoľko z nich. J. Klincková (2011) tvrdí, že neverbálna komunikácia ako náhrada reči sa využíva aj ako alternatívny jazyk v podobe ilustrácií a symbolov, ktoré sú potrebné pri neznalosti jazyka a pri poruchách reči. Primárnou je pre nás neverbálna komunikácia práve z pohľadu na osoby so sluchovým hendikepom, konkrétne Nepočujúcich. Reč tela považujeme za dôležitý signál pri prejavovaní a ovládaní emócií, ktorý tiež slúži na vyjadrenie interpersonálneho postoja v posunkovej komunikácii. Neverbálnu komunikáciu si všímame aj ako podporu reči pri regulácii jej

tempa, pri zdôrazňovaní slova, slovného spojenia a výpovede pri tých nepočujúcich, ktorí ovládajú artikulovanú reč využívajúc hovorené komponenty reči (Klincková, 2011, s. 11 – 14).

V predkladanej práci sa venujeme reči tela, pretože sa ňou Nepočujúci dokážu vyjadrovať. Aj napriek skutočnosti, že tieto prostriedky nie je možné ľahko spozorovať, je pre nás dôležité poznať ich a porozumieť im.

I. Rebrová hodnotí posunkový jazyk ako verbálny jazykový systém (<http://www.nepocujuci.sk/content/files/107-neverbalne-prostriedky.pdf>), s čím súhlasíme, pretože je plnohodnotným jazykom rovnako ako jazyky hovorené. Posunkový jazyk je hlavným prostriedkom komunikácie väčšiny prelingválne nepočujúcich (členov komunity Nepočujúcich). Popri ňom paralelne funkčne jestvuje mnoho mimojazykových prostriedkov ako nositeľov informácií. Neverbálne komponenty komunikácie Nepočujúcich radíme medzi sekundárne spôsoby komunikácie [<http://ii.fmph.uniba.sk/~filit/fvm/mimika.html> (26-02-2012)]. Komunita Nepočujúcich využíva sedem základných prostriedkov neverbálnej komunikácie, ktorými sú mimika, gestikulácia, pohľad, postoj a pohyby tela, dotykové signály, vzdialenosť komunikujúcich a farba v komunikácii. I. Rebrová ešte dopĺňa, že všetky komponenty sú považované za prirodzenú súčasť komunikácie nepočujúcich. J. Mistrík (1997) tvrdí, že najdôležitejší na posudzovanie neverbálnych signálov je kontext so zreteľom na prostredie, typ komunikujúcich ľudí, funkciu a cieľ rozhovoru, ako aj ďalšie činitele, ktoré sú implikované v neverbálnom výraze alebo kombinované s verbálnou rečou.

1 Mimika a gestika a ich vzťah významotvornému posunkovi

Mimika sa definuje ako citlivé modelovanie vnútorných psychických stavov výrazmi tváre. Výrazom tváre potom svoje duševné stavy, emócie a zámery oznamujeme druhým ľuďom. Mimika je forma neverbálnej komunikácie. Mimiku tváre tvoria výrazy úst (úsmev) a očí (pohľad), výrazy a pohyby obočia, očných viečok, lícných svalov a čela (<http://ii.fmph.uniba.sk/~filit/fvm/mimika.html>).

Mimika Nepočujúcich je spojená aj s gestikuláciou. Ako emocionálna reč *par excellence* nahrádza v ich komunikácii prostriedky reči, ktoré nemôžu počuť (moduláciu hlasu, intenzitu hlasu, prízvuk, dôraz, tempo, rytmus a melódiu reči), a preto sú pri vzájomnej komunikácii nahradené práve mimikou vnímateľnou zrakom. Mimika dokáže spĺňať aj gramatické funkcie, ak je povinnou súčasťou posunkov alebo otázok.

J. Klincková tvrdí, že mimika nesie znaky osobnej individuality a „má schopnosť vyjadrovať zážitky, ovplyvňovať priebeh sociálneho kontaktu, umožňuje poznávať ľudí“ (Klincková, 2011, s. 40). Súhlasíme s jej tvrdením, že mimiku smieme považovať za najjemnejší a najdecentnejší jazyk úzko spojený so zrakovým kontaktom, ktorý je viditeľný len na malé vzdialenosti, uplatňujúci sa v osobnej a intímnej zóne.

U nepočujúcich môžeme spozorovať, že najväčšími signalizátormi pri komunikácii sú pohyby tváre, zdvihnutie obočia či zvrátenie čela. Komunikanti si navzájom dokážu prečítať/identifikovať svoju emocionálnu a mentálnu vrstvu. Príznačný je taktiež úsmev, ktorý pozitívne vplýva na aktiváciu signálov spätnej väzby u príjemcu. J. Klincková (2011) dodáva, že je potrebné venovať pozornosť neprimeranému úsmevu, ktorý vyvoláva negatívny dojem.

Pri komunikácii s Nepočujúcimi nesie emocionálna reč znaky osobnej individuality. Každý jeden z hovoriacich má odlišnú mimiku tváre, ktorou komunikant vyjadruje svoje emócie, náladu a poukazuje na charakter svojej osobnosti. Mimika nepočujúcich je úzko spojená so zrakovým kontaktom, ktorý sa v komunikácii permanentne udržiava. U väčšiny komunikantov boli počas výskumu prítomné úsmev a rozšírené zreničky. Tento jav interpretujeme ako otvorenosť, emocionálnu angažovanosť, sústredenosť na riešenie problému a záujem o komunikačného partnera. Výraz tváre takmer vždy korešpondoval s obsahom sprostredkovanej informácie. Ak sa však nezhodoval, zhodnotili sme danú skutočnosť ako nepochopenie sprostredkovanej informácie a stratu signálov spätnej väzby.

Explicitne sa zamerajúc na reč tela konštatujeme, že postavenie a pozícia tela, jeho pohyby a mimika tváre sú badateľné rovnako u nepočujúcich, ako aj počujúcich informantov. Všimli sme si, že účastníci výskumu vyjadrovali pohybmi tváre svoje pocity a názory. Počujúci svoje emócie vkladali

nielen do mimiky, ale aj do intonácie reči. Nepočujúci pri opise osôb a deja vyjadrovali svoje charakteristiky manuálne a nemanuálne. Nemanuálne prostriedky plnili veľmi dôležitú úlohu pri opise ponúknutej situácie, pretože sa využívali počas vyjadrovania vlastností predmetov a javov a pri vyjadrovaní doplňujúcich okolností deja. Obsah hovoreného vždy zodpovedal výrazu oboch nositeľov významu. Prostredníctvom mimiky sa vyjadroval stupeň či intenzita vlastností, ktoré informanti z fotozáberu vyseletovali. Výrazná mimika bola ľahšie čitateľná. Počujúci respondenti vyjadrovali mieru intenzity jednotlivých vlastností lexikálne.

Mimikou sa v slovenskom posunkovom jazyku vyjadruje spomínaná emócia, ale aj zápor či rozkaz. V slovenskom jazyku mala mimika sprievodný charakter a interpretovala sa ňou aj intonácia reči.

Mimika v prejave posunkujúcich respondentov zohrávala podobnú úlohu ako intonácia a melódia v hovorenom jazyku počujúcich. Navyiac však plnila gramatické funkcie. Bez mimiky by sme nedokázali interpretovať, či sa komunikujúci hnevá alebo teší, či s niečím súhlasí alebo vyjadruje odpor, alebo svoju výpoveď myslí vážne či humorne. V posunkovom prejave sme nespozorovali výraznú prácu s tvarom úst. Mimika očí tiež nebola veľmi zreteľná, pretože išlo o monologický prejav, v ktorom nebol vymedzený priestor pre zisťovacie a doplňovacie otázky. Prítomná však bola intenzívna práca s obočím v prepojení s mimikou tváre, ktorou Nepočujúci vyjadrovali objemnosť a veľkosť subjektov či objektov. Práca s hlavou bola taktiež viditeľným činiteľom v posunkovom prejave. Vyjadroval sa ňou súhlas či negácia výpovede. Hoci Nepočujúci mali ako predlohu rovnaký fotozáber, nie vždy použili pri danej ukážke rovnaký tvar tváre.

Uvedomujeme si, že prítomnosť mimiky zohrávala dôležitú úlohu v gramatike slovenského posunkového jazyka. Rozdielna mimika u konkrétneho posunku dokázala zmeniť význam celého výrazu. Počas realizácie výskumu nám boli k dispozícii piati posunkujúci respondenti. Ich mimika vykazovala, pri vyjadrovaní podobných typov viet a obsahu počas interpretácie fotozáberu, zhodu. Z danej skutočnosti pre nás plynie, že mimika v prejave nepočujúcich nie je náhodná, ale jej využívanie má určité pravidlá. Mimický výraz bol simultánnym nositeľom lexikálnej informácie počas opisu situácie.

Gestikulácia sa v Slovníku cudzích slov (2010, s. 209) definuje ako „posunky, pohyby rúk alebo tela pri neverbálnej komunikácii“. Gestá zvyšujú dôraz a názornosť hovoreného prejavu a dokresľujú obsah hovoreného. J. Klincková (2011) pokladá gesto za samostatné komunikačné médium slúžiace na prenos informácií medzi vonkajším okolím a vnútorným prostredím, kde sa ruky považujú za „druhé oči“ človeka. I. Rebrová (2007) v tejto súvislosti uvádza, že sa musí pozorne rozlišovať gesto od posunku, keďže tieto pojmy nie sú totožné.

R. Vojtechovský (2008a) priznáva, že jeden z mýtov o posunkovom jazyku, s ktorým sa bežne stretávame medzi ľuďmi, laikmi a nezainteresovanými odborníkmi, je, že posunkový jazyk je chápaný ako súbor/sústava gest. Táto domnienka je však mylná. Gesto sa od posunku líši tým, že nemá svoju vnútornú štruktúru. Gesto môžeme charakterizovať ako spontánny pohyb či pohyby rukou a tela, ktorými viac či menej uvedomele sprevádzame či nahrádzame svoj verbálny prejav. Pre vytváranie a produkciu gest neexistujú žiadne stanovené pravidlá. Je zrejmé, že každý človek gestikuluje svojím vlastným spôsobom, a to vždy v závislosti na svojom temperamente a tiež na kultúre, v ktorej vyrastal a ktorá mu je blízka. Priznávame však, že mnohé gestá sú medzinárodne používané a zrozumiteľné (Kohútová – Kuchařová, 2005, s. 20 – 25).

Nepočujúci teda v posunkovom jazyku používajú rovnako posunky, ako aj gestá, ktorými názorne dokresľujú obsah hovoreného v posunkoch. Gestá sprevádzajú verbálnu komunikáciu a dokážu byť v niektorých komunikačných situáciách prirodzenou a plnohodnotnou substitúciou slova. Ich vlastnosti im umožňujú fungovať v rozličných komunikačných situáciách ako ilustrátory (ikonické gestá podporujúce verbálny prejav a dopĺňajúce význam slov a výpovedí), regulátory signalizujúce zmenu v komunikácii, adaptéry vo funkcii kontaktných gest ako uvoľňovače napätia a symboly v pozícii konvenčných gest vo forme potlesku či prikývnutia (Klincková, 2011, s. 44 – 45).

Nepočujúci komunikanti využívajú uvedomené gestá a pohyby, ktoré vnímame pozitívne, pretože komunikanti sa takto správajú v medziľudskej komunikácii istejšie. Neuniklo našej pozornosti, že spontánne gestá spojené s posunkami prispievajú k dynamike priebehu opisu fotozáberu. Gesto v komunikácii vnímame ako spontánny pohyb rukou a tela, ktorým uvedomele nepočujúci

sprevádzajú svoj verbálny prejav. Zastávame názor, že pri vytváraní gest sa komunikanti neriadia žiadnymi pravidlami, ale opierajú sa o seba vlastnú kultúru, temperament a emóciu.

Gestami a mimikou nepočujúci dokresľujú obsah hovoreného v posunkoch. Pomocou nich je v posunkoch obsiahnutá emócia, postoj či názor na danú problematiku. Ich vzájomná spätosť dotvára výrazovú stránku výpovede. Keď boli posunky artikulované oboma rukami, tak obe ruky mali rovnaký tvar a alternatívny, zrkadlový pohyb. Všimli sme si, že v prípade, ak jedna ruka bola aktívna a druhá pasívna, sa pasívna ruka nachádzala v najčastejšie zaužívaných pohyboch a tvaroch ruky. Gestá v prejave počujúcich respondentov boli viditeľné a frekventované. Nepočujúci informanti využívali pri interpretácii situácie gestá v podobe spontánnych pohybov rúk a tela. Počas výskumu sme spozorovali jav, keď informanti svojimi rukami vytvárali významotvorné posunky a zároveň rečou tela vyjadrovali ďalší význam sprostredkúvanej informácie.

2 Pohľad ako prostriedok nadviazania kontaktu

Vizika sa zameriava na vizuálne vnemy a zároveň sa zaoberá otázkami týkajúcich sa zrakových vnemov. Súhlasíme s J. Klinckovou, že „vizuálny kontakt je prostriedkom na nadviazovanie kontaktu alebo vzťahu, nástrojom na upútanie pozornosti, vyjadrovania pocitov, prejavu záujmu i nezáujmu, porozumenia, ale aj prostriedkom na signalizovanie spokojnosti a nespokojnosti, tenzie a stresu“ (Klincková, 2011, s. 30).

Pohľad ako upriamenie zraku, upretie zraku či pozretie je základným a podmieňujúcim faktorom na priebeh komunikácie Nepočujúcich. „V komunite Nepočujúcich je uprený pohľad nevyhnutný. Ak sa rozprávate s nepočujúcou osobou a neudržiavate s ňou očný kontakt, bude to pokladať za urážku. Uhýbaním pohľadu ako keby ste naznačovali, že už nemáte chuť ďalej sledovať konverzáciu – ako keby ste si ‚zapchali uši‘“ (<http://infosluch.sk/wp/rane-poradenstvo/kultura-a-komunita-nepocujucich/pravidla-spravania-a-zvyky-v-komunita-nepocujucich/>).

Uvedomme si, že pohľad (nielen) u tejto komunity funguje ako oslovenie či prerušenie vizuálneho kontaktu počas konverzácie. Pohľad ako súčasť sociálnej komunikácie prináša informácie o sebadôvere hovoriaceho, ba dokonca vysiela informácie o vzájomnom vzťahu komunikantov (Klincková, 2011). Ako nástroj spätnej väzby však o ňom (v rámci problematiky nepočujúcich osôb) neplatí, že ak trvá dlhšie než sedem sekúnd, je to podozrivý prejav, pretože nepočujúci sa pri dorozumívaní nepretržite na seba pozerajú. Pohľad má aj gramatické funkcie, ak je povinnou súčasťou posunkov alebo otázok.

Pohľad ako súčasť sociálnej komunikácie prináša do komunikácie dôveru a potvrdzuje vznikajúci blízky vzťah medzi komunikantmi. Adresnosť pohľadu je príznačná a bezprostredná. Počas dialogických rozhovorov sú Nepočujúci otočení k sebe celým telom a vnímajú jeden druhého pohľadom; prerušenie zrakového kontaktu by znemožnilo príjem informácií, ktoré sa vzájomne snažia komunikujúci získať. Ak by niektorý z komunikantov svoj pohľad odvrátil, hodnotíme to ako nezáujem pokračovať v komunikácii alebo ako vstup nečakaného vzruchového podnetu z okolia, ktorý prerušil vzájomnú interakciu. Nepočujúci nedokážu spolu komunikovať bez toho, aby sa na seba pozerali. Aj pri monologickom posunkovom prejave sa komunikujúci, sústreďujú na svoju výpoveď, venuje svojím pohľadom všetkým možným adresátom tak, aby bol jeho prejav vizuálne absorbovaný a pochopiteľný.

Pohľad ako neverbálny prostriedok zohrával v priestore výskumu dôležitú úlohu. Počujúci respondenti neudržiavali zrakový kontakt s potenciálnym komunikačným partnerom, pretože sledovali svojimi očami fotozáber. Nepočujúci informanti si položili fotozáber pred seba, pretože svoje ruky potrebovali na komunikovanie. Zrakový kontakt udržiavali rovnako s fotozáberom, ako aj s nami, pretože nás považovali za svojho komunikačného partnera. Na základe tejto skutočnosti sme si uvedomili, že Nepočujúci vždy počas komunikácie sledujú svojho komunikanta, pretože len zrakom dokážu absorbovať signály na spätnú väzbu. Na rozdiel od nich počujúci nepotrebujú zrakom vnímať svoje komunikačné okolie, pretože rovnocenne voči zrakovému orgánu využívajú sluchové ústrojenstvo.

3 Posturika vo funkčnej spätosti s kinetikou

Posturika je rovnako dôležitá ako neverbálny prejav Nepočujúcich. Zaoberá sa prenášaním informácií polohou a držaním tela. Taktiež sa venuje polohe tela, držaniu rúk, polohe nôh a spôsobom sedenia v komunikácii. Z pohľadu problematiky nepočujúcej populácie si všímame, že aj postoj tela v komunikácii Nepočujúcich zohráva podstatnú úlohu. Už z nezávislého pozorovania dokážeme zistiť, že Nepočujúci zaujmú postoj tela tak, aby na nich komunikačný partner dobre videl, pretože sa navzájom vnímajú jedine zrakom. Zachovanie vzájomného vizuálneho kontaktu je primárne. Ak by sedeli (v kruhu), platí rovnako predošlé tvrdenie. Domnievame sa, že názory J. Klinckovej (2011, s. 57 – 58) o polohách sedenia smieme uplatniť rovnako aj pri nepočujúcich osobách, keď: naklonenie dopredu signalizuje záujem a podporu v komunikácii, vzpriamená poloha tela naznačuje pozornosť a sústredenosť a naklonenie dozadu predznamenáva dištancovanosť od obsahu rozhovoru.

Nadväzujúc na oblasť kinetiky, ktorá je v Slovníku cudzích slov (2010, s. 310) definovaná ako „odbor skúmajúci gestikuláciu, mimiku ako súčasť bežnej rečovej komunikácie“, sme toho názoru, že pri posunkovej komunikácii Nepočujúcich sú zaujatie polohy tela a jeho pohyby nevyhnutné. Keďže posunkový jazyk má vizuálno-pohybový charakter, kinetika opisuje pohyby celého tela (sprostredkúva sa až 65 % informácií) a súhrnne poukazuje na to, ako dokáže pohyb tela vplývať na silu, charakter a temperament človeka. Uvedomme si, že každý jeden posunok môže byť prevedený širokospektrálne na škále rýchlosti (od statickosti až po dynamickosť). Logicky vyplýva, že čím sa posunok vykonáva rýchlejšie a prudšie, tým silnejšia je emócia v ňom obsiahnutá (rovnako v pozitívnom, ako aj negatívnom význame). Pohyby tela plnia dokonca gramatické funkcie (pri posunkovaní za dve a viac osôb) a slúžia aj pri nadväzovaní vizuálneho kontaktu na diaľku s využitím optických a vibračných signálov.

Pri komunikácii s Nepočujúcimi môžeme pozorovať, že komunikanti vzájomne kopírujú svoje pohyby, ktoré predznačujú signál kooperácie a príbuzného postoja k danej problematike. Pri posunkovej komunikácii nepočujúcich osôb sú v plnej miere využívané pohyby rúk a ramien, pohyby hlavy a hornej časti tela. Usudzujeme, že to priamoúmerne súvisí s vizuálno-pohybovým charakterom posunkového jazyka. Sila a charakter pohybov sú u niektorých intenzívne a rýchle, a preto sa domnievame, že temperament týchto osôb je vyšší. V rozhovore sa však nachádzajú aj komunikanti s primeranou reaktivitou, ktorí na slabé podnety reagujú slabo a na silné vzruchy prudšie a emotívnejšie. Komunikujúci sú vzájomne prispôsobiví a emočne vyrovnaní, pretože vyjadrovanie emócií počas komunikácie je v súlade s obsahom rozoberanej tematiky. Nepočujúce osoby pri komunikácii udržiavajú vzpriamenú polohu svojho tela a korešpondujú s pohybom celej figúry komunikanta sa osoba premiestňuje v priestore tak, aby bola viditeľná a posunky zrozumiteľné.

V priebehu výskumu však nepočujúce osoby sedeli, mali vzpriamenú polohu tela a posunkovali v trojdimenziálnom posunkovom priestore. (2) Poloha a pohyb tela nepočujúcich informantov sa rozprestierali v posunkovom priestore. Počujúci informanti sedeli v miernom predklone, čo vnímame ako záujem o danú problematiku. Niektorí respondenti sa kolísali, pretože boli z nahrávania na videozáznam mierne nervózni. Najčastejšie boli pohyby rúk do strán. Strnulé pohyby rúk v priestore definujeme a interpretujeme v tých situáciách, keď už počujúci respondenti nemali vo svojej zásobe viac informácií týkajúcich sa fotozáberu. Nohy mali komunikanti umiestnené pod stolom, pričom ich kolená smerovali k videokamere. Tento jav vnímame ako prejav záujmu a sympatií voči svojmu komunikačnému partnerovi.

4 Vzájomné prepojenie haptiky s proxemikou

Dotykové signály úzko súvisiace s pohľadom majú funkciu nadviazania kontaktu, začatia, prerušenia a ukončenia rozhovoru. Haptika je komunikácia dotykmi rúk. Pri dotykoch v komunite Nepočujúcich platia určité pravidlá: dotyk má byť jemný a krátky, kde dvojité ľahké poklepkanie špičkami prstov je vhodnejšie ako potľapkanie plnou dlaňou. Dotyky častí tela sú podmienené vzájomnou blízkosťou komunikujúcich, pričom platí: na stehná sa smú dotýkať len sediace osoby bližšieho vzťahu, nepočujúci v neutrálnom vzťahu sa dotýkajú ramien, prípadne poklepkávaním pozdĺž

celej ruky, dotýkanie chrbta je mnohoznačné, pretože zóna za chrbtom Nepočujúcich znamená potenciálne nebezpečný priestor (vizuálne nie je tento priestor v ich zornom uhle pohľadu). Nepočujúci sa nedotýkajú navzájom na hrudi, pri nadviazaní kontaktu sa nedotýkajú hlavy a krku, nestrkajú do seba lakťami, ramenami ani nohami. Počas rozhovoru sa navzájom nedotýkajú rúk, pretože tento prejav znamená neslušnosť [<http://www.posunky.sk/kultura-nepocujucich> (26-02-2012)].

Komunikanti v priebehu komunikácie udržiavajú medzi sebou kontakt formou dotykov, prostredníctvom ktorých vyjadrujú radosť, pochopenie, hnev či rozhorčenie. Nepočujúci v neutrálnom vzťahu sa dotýkajú výnimočne, aj to len ramien. Blízky vzťah medzi niektorými komunikujúcimi dokazuje časté dotýkanie sa stehien spolusediaceho, pričom sa týmto spôsobom dotvára vzájomný emocionálny vzťah. Všimli sme si, že niekedy majú nepočujúci komunikanti ruky položené na svojich nohách s roztriahnutými prstami, čo vnímame ako ich otvorenosť a prirodzenosť.

S dotykmi je úzko prepojená vzdialenosť, ktorá umožňuje prejavovanie dotykových signálov medzi komunikantmi. J. Klincková (2011, s. 62) definuje funkciu proxemiky (teritoriality) ako „striedanie fyzickej vzdialenosti“. Je všeobecne platné, že každý komunikujúci človek má vlastnú mieru vzdialenosti voči svojim komunikačným partnerom. Voľba tejto vzdialenosti vždy korešponduje s komunikačným zámerom a cieľom komunikácie. Usudzujeme, že aj napriek tomu, že zmenu vzdialenosti v komunikácii ovplyvňuje niekoľko podnetných faktorov, predsa proxemika vo vzťahu ku komunite Nepočujúcich má svoje osobité vnímanie.

Podľa J. Mistríka (1997) sa proxemika zaoberá priestorom, pričom platí, že o čo je proxemika nižšia, o to menej slov treba, o čo je väčšia, o to viac verbálnych prvkov sa predpokladá na dorozumenie. Rovnako tvrdí, že vzdialenosť je priamoúmerná proporcionality verbálnej reči.

Rozlišujúč štyri osobné zóny (intímna, egalitná, sociálna a verejná) je pre nás relevantné poznamenať, že v intímnej zóne (0 až 45 cm) nie je možné odzveranie z pier, pretože zaostrenie zraku na ústa komunikanta je náročné či nemožné. V tejto zóne teda nie je možná komunikácia v posunkovom jazyku, pretože tesná blízkosť komunikujúcich nedovoľuje súbežne vnímať tvár, ruky a hornú časť tela. Egalitná zóna (40 až 120 cm) znamená pre Nepočujúcich veľké pozitívum, pretože táto vzdialenosť je dostatočná na paralelné vnímanie tváre, rúk a hornej časti tela. Súčasne komunikujúci dokážu sledovať okolie a je možné odzveranie. Sociálna zóna (120 až 360 cm) je ponímaná v zmysle bežnej komunikácie u Nepočujúcich. Oficiálna zóna (360 cm) je verejnou zónou, kde sú posunkujúci od seba veľmi vzdialení. Posunkovanie je zrozumiteľné aj tak, pretože komunikanti využívajú zväčšené pohyby pri posunkoch. Prakticky je odzveranie limitované schopnosťami odzverajúceho (<http://www.nepocujuci.sk/clan3.htm>).

Funkcia proxemiky je skutočne pozoruhodným faktorom vplyvajúcim na priebeh komunikácie. Pri spoločnej komunikácii sa využíva osobná zóna kontaktu. Daná vzdialenosť umožňuje súčasne vnímať tvár, ruky aj hornú časť tela a zároveň periférne sledovať komunikačné prostredie a vzruchové podnety okolia. U nedoslýchavých je relevantná vzdialenosť vzhľadom na odzveranie (0,5 až 2 m).

Počas výskumu neboli dotyky časté, keďže v každom prípade išlo o monologický prejav. Niektorí respondenti sa počas opisu a interpretácie obrázka dotkli svojej tváre či hlavy. Tento jav prisudzujeme procesu premýšľania alebo pocitom nervozity a stresu. Vzdialenosť medzi respondentom a kamerou bola primeraná (1,5 m) a brala ohľad na osobnú zónu každého informanta.

Vzhľadom na vzdialenosť medzi nepočujúcimi komunikantmi zohráva taktiež relevantnú úlohu farba. Farba v komunikácii Nepočujúcich nie je myslená doslovne. Domnievame sa, že vnímanie farebných detailov má tiež význam pri posunkovej komunikácii. J. Klincková tiež uvádza, že „farba je nositeľom istej funkcie a estetickej hodnoty“ (Klincková, 2011, s. 80). U nepočujúcej populácie je farba podstatná, pretože často negatívne vplyva na priebeh komunikácie. Z vlastnej skúsenosti vieme, že sa Nepočujúci neraz zaoberajú nepodstatnými detailmi, ktoré sú podporené výraznou farbou. Stáva sa, že nevenujú pozornosť celku a pri súkromných rozhovoroch, diskusiách, seminároch, besedách alebo pri tlmočení do posunkového jazyka zameriavajú svoj pohľad a vnemy na isté detaily, ktoré narúšajú plynulý priebeh komunikácie.

V komunikácii s respondentmi je potrebné zvoliť oblečenie nevýraznej farby tmavšieho odtieňa, aby sme zbytočne nevzbudzovali pozornosť a nezaťažovali komunikujúcich rozsiahlou škálou

farieb. Miestnosť na komunikovanie je potrebné starostlivo vybrať a odstrániť z jej priestorov rušivé farebné predmety, ktoré by mohli zaujať pozornosť Nepočujúcich. V priebehu výskumného zámeru sme v každej miestnosti eliminovali vzruchové podnety, pestré predmety a osvetlenie prispôbili vyhovujúcim podmienkam na realizáciu videozáznamu. Nepočujúci respondenti boli oblečení jednofarebne, no kontrastne, aby sa posunky stali viditeľnými a ľahko interpretovateľnými.

Záver

Slovenský posunkový jazyk vnímame ako plnohodnotný komunikačný systém. Keďže náš záujem oň je dlhodobejší, neustále si uvedomujeme jeho právoplatné miesto medzi jazykmi sveta. Zastávame názor, že ak počujúci chcú pomôcť Nepočujúcim, je nevyhnutné úprimne a cieľavedome na kvalifikovanej úrovni pomáhať formovať perspektívne podmienky na ich sebarealizáciu, rovnako na sociálnej báze, ako aj na vedeckom prístupe.

Jozef Rigo sa vyjadril, že komunikácia nepočujúcich osôb je „komplex zahŕňajúci vedenie, vieru, umenie, morálku, zákony, obyčaje a ďalšie možnosti a zvyky, ktoré získa človek ako člen spoločnosti“ (<http://www.nrozp-mosty.sk/component/k2/item/133-kult%C3%BAranepo%C4%8Duj%C3%BAcich.html>), s čím sa stotožňujeme aj my. Kultúra Nepočujúcich ako špecifickej skupiny ľudí má svoju históriu i kultúru. Medzi základné charakteristické prvky ich kultúry radíme posunkový jazyk (v ktorom vznikajú rozličné divadelné predstavenia, poézia i próza a v dôsledku vituálnomotorického charakteru posunkového jazyka sú relevantným prvkom kultúry pravidlá správania sa), rôzne zážitky, skúsenosti a spoločne zdieľané aktivity.

Cieľ našej práce spočíval v interpretácii zistených neverbálnych prostriedkov, ktoré sa vyskytujú v komunikácii nepočujúcich osôb. Na základe opisu a interpretácie fotozáberu informantmi sme odpozorovali prítomnosť neverbálnych prostriedkov a zhodnotili ich úlohu v slovenskom posunkovom jazyku.

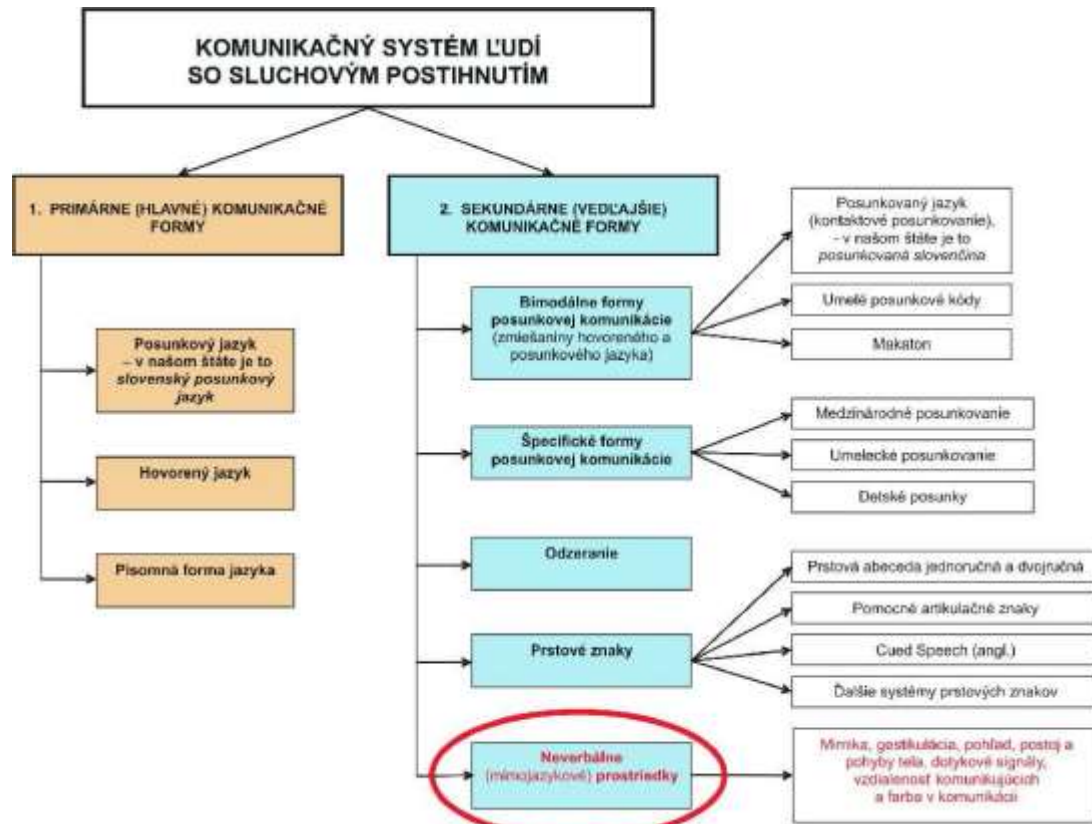
Myslíme si, že bez neverbálnych prostriedkov by nebolo možné zrealizovať posunkový prejav. Neverbálne prostriedky sú podmieňujúcim činiteľom z toho dôvodu, že bez nich by sme nedokázali objasniť funkciu jazykového prejavu.

Práca (nielen) na tejto téme bola veľmi zaujímavá, obohacujúca a znamenala pre nás prínos. Dozvedeli sme sa mnoho nových informácií z oblasti posunkových jazykov. Aj napriek tomu, že spolupráca s Nepočujúcimi bola náročná z dôvodu ich prvotnej nedôverčivosti a ostýchavosti, skutočne si ceníme ich kooperáciu.

Zastávame názor, že naše zistenia poslúžia ako cieľuprimeraná informácia slúžiaca na rozvoj danej oblasti a stanú sa pozitívnym podnetom pre pripravované výskumy týkajúce sa slovenského posunkového jazyka.

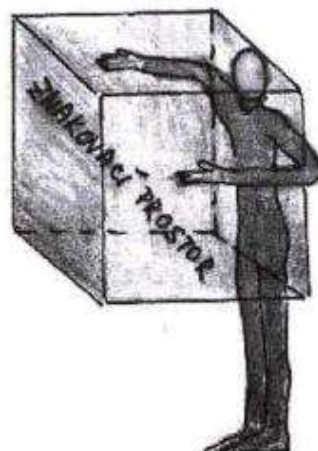
Poznámky

- (1) Komunikačný systém osôb so sluchovým hendikepom – posunkový jazyk, samostatný jazykový systém sprostredkujúci plnohodnotné informácie, patrí medzi primárne komunikačné formy určitej skupiny osôb so sluchovým hendikepom (obrázok č. 1).

Obrázok č. 1: Diagram systému dorozumievania (podľa: Rebrovā, 2007)

- (2) Sprostredkovanie informācií v posunkovom jazyku vznikā v trojrozmernom posunkovom priestore, ktorý je viditeľný na tele, pred telom a vedľa tela posunkujúceho a na jeho tvāri. Posunkový priestor je vādy ohraničený rozpaženými laktami, temenom hlavy a pāsom nepočujúceho komunikanta. V tomto priestore (obrázok č. 2) sū vytvārané jednotlivé posunky.

Obrázok č. 2: Vymedzenie trojdimenzionālného (posunkového) priestoru (podľa: Czupalovā, 2007)

Literatúra

- CZUMALOVÁ, Anna (ed.). 2007. *Tlumočník jako most komunikace mezi slyšícím zdravotníkem a neslyšícím pacientem*. Praha : ČKTZJ, 2007. 64 s. ISBN 978-80-87153-86-4
- KLINCKOVÁ, Jana. 2011. *Neverbálna komunikácia alebo komunikujeme nielen slovami*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2011. 93 s. ISBN 978-80-557-0168-4
- KOHÚTOVÁ, Jitka – KUCHAROVÁ, Lucie. 2005. Gesto a znak. In: KUCHAROVÁ, Lucie: *Jazyk neslyšících*. [Interný materiál.] Praha : UCJTK FF UK, 2005. s. 20 – 25.
- Kultúra Nepočujúcich*. 2008 – 2012. Dostupné na: <http://www.nrozp-mosty.sk/component/k2/item/133-kult%C3%BAranepo%C4%8Duj%C3%BAcich.html> [2013-02-26]
- Kultúra Nepočujúcich. 2010. In: VOJTECHOVSKÝ, Roman. 2011. *Úvod do kultúry a sveta Nepočujúcich*. 2010. Bratislava : Myslím – centrum kultúry Nepočujúcich, 2011. 272 s. ISBN 978-80-970601-0-7. Dostupné na: <http://www.posunky.sk/kultura-nepocujucich> [2013-02-26]
- Mimika*. Dostupné na: <http://ii.fmph.uniba.sk/~filit/fvm/mimika.html> [2013-02-26]
- MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 598 s. ISBN 80-08-02529-8
- MOTEJZÍKOVÁ, Jitka. *Využití trojrozměrného prostoru*. Dostupné na: <http://infolab.cz/cktzj-elearning/?p=stranka&id=204#daa040754b6597288e412164ff238118> [2013-02-26]
- PIŤOVÁ, Mária – PIŤO, Vojtech. 2010. *Slovník cudzích slov*. Bratislava : Jazykové vydavateľstvo MIKULA, s. r. o., 2010. 703 s. ISBN 978-80-88814-74-0
- Pravidlá správania a zvyky v komunite Nepočujúcich*. 2003. Dostupné na: <http://infosluch.sk/wp/rane-poradenstvo/kultura-a-komunita-nepocujucich/pravidla-spravania-a-zvyky-v-komunite-nepocujucich/> [2013-02-26]
- REBROVÁ, Inga. 2007. *Neverbálne prostriedky komunikácie nepočujúcich*. Dostupné na: <http://www.nepocujuci.sk/content/files/107-neverbalne-prostriedky.pdf> [2013-02-26]
- REBROVÁ, Inga. 2008. *Neverbálne prostriedky komunikácie nepočujúcich*. Dostupné na: <http://www.nepocujuci.sk/clan3.htm> [2013-02-26]
- TARCSIOVÁ, Darina. 1995. Existujú špecifiká komunity Nepočujúcich? In: *Slovenský gong*, roč. 3, 1995, č. 7/8, s. 107. ISSN 1335-6542
- VOJTECHOVSKÝ, Roman. 2008a. Je jazykoveda posunkového jazyka v úpadku či v prebudení? In: *Infonep*, roč. 2, 2008a , č. 5, s. 16 – 17. ISSN 1337-5679
- VOJTECHOVSKÝ, Roman. 2008b. Posunkový jazyk je neverbálna komunikácia? In: *Infonep*, roč. 2, 2008b, č. 9, s. 24 – 25. ISSN 1337-5679

Summary

Non-verbal Communication of the Deaf – its Means and Specifics

This work deals with Slovak Sign Language. Its aim is to reveal the function of non-verbal means of communicating in sign. The work is divided into an introduction, four chapters and a conclusion. The introduction presented problems of non-verbal means of Deaf communication. The chapters characterize the relationship mimicry and gesture towards a meaningful gesture, pay attention to the perspective as a means of contacting, emphasizes posturics in function of unity with kinetics and provides interconnection with haptics proxemics. In conclusion, there are specified generalizations and interpretations of the object of study. The work highlights the importance of non-verbal means in Slovak Sign language.